

A válság mentális és kulturális terei Juhász Erzsébet prózájában

Juhász Erzsébet (1947–1998) író, kritikus, irodalomtörténész, könyvtáros és egyetemi tanár lévén, többretű életművet alkotott. E szövegkomplexum egyrészt szépirodalmi, másrészt esszé-, kritika- és tanulmányköteteket ölel fel. Már könyvei megjelenése előtt – a hetvenes évek elejétől – jelen volt az irodalmi köztudatban, írásai többnyire az *Új Symposion* és a *Képes Iffúság* hasábjain jelentek meg, később a *Híd* folyóiratban, az *Üzenetben*, a *Naplóban*, a *Forrásban*, az *EX Symposionban*, a *Bárkában* stb. A dolgozat e gazdag írói opus 1990-es években született szépirodalmi kötetein keresztül szemlélteti a juhászi opus válság általi determináltságát, nevezetesen két regényen, a *Műkedvelőkön*¹ és a *Határregényen*², valamint két rövidpróza-köteten, a *Senki sehol soha*³ és az *Úttalan utaim*⁴ címűn. Némi magyarázat szükséges ahhoz, hogy a *Műkedvelők* és a *Határregény* miért került a kilencvenes évekbeli alkotások közé. A *Műkedvelők* első kiadása még a nyolcvanas évekre datálható, viszont megért egy második kiadást is 1995-ben. E regény, annak ellenére, hogy a nyolcvanas évekbeli művek közé is besorolható, ugyanúgy szerves részét képezi a kilencvenes években megjelent prózáknak is, nemegyszer párbeszédet is folytatva azokkal, szövegszerűen az *Úttalan utaim* című kötet egyes helyeivel, a válságábrázolás mozzanatával pedig valamennyi kötettel. A *Határregény* pedig 2001-ben jelent meg, posztumusz kiadás. Faragó Kornélia és Toldi Éva szerkesztették kötetét az 1998-ban elhunyt szerző meglévő szövegeit. A regény fejezetei, amelyeknek egy része korábban a *Híd*-ben már megjelent, még a kilencvenes években keletkeztek. A sehova sem tartozás, az otthontalan-

¹ JUHÁSZ Erzsébet, *Műkedvelők* (regény), Budapest, Kijárat, 1995

² Uő, *Határregény* (regény), Újvidék, Forum, 2001

³ Uő, *Senki sehol soha* (próza), Újvidék, Forum, 1992

⁴ Uő, *Úttalan utaim* (próza), Újvidék, Forum, 1998

ság, az elvágyódás, ám elmozdulni képtelenség válsága ugyanúgy jellemzi a *Határregényt*, mint korábbi köteteit.

A kilencvenes években a vajdasági magyar irodalmi beszédmodok a szóródott ént jelenítették meg, aki maszkok, szerepjátékok mögül nyilatkozik meg. Ezekben az években a vajdasági magyar irodalomban az önismeret és a helyzetudat művészi megformálása dominál. A nagy múltú *Új Szimposion* második nemzedékéhez tartozó Juhász Erzsébetnél is, részben a multikulturális tér teremtette helyzet miatt, részben pedig a biográfiai megnyilatkozás tabuként való kezelésének hatása miatt, felfedezhetjük a tudatos vagy öntudatlan elrejtést, a maszk-szituációt. Abból kiindulva, hogy az irodalom eleve fikcionált, lényegében lehetetlen lenne a referenciális olvasat, de nem zárja ki a valóság-vonatkozások kódolását, értelmezését. Ugyanakkor atteregők szerepeltetésével olyan személyes meglévő vagy vágyott tulajdonságokat villant meg, amelyek biográfiaiak is tekinthetők. Ám e biográfiai elemek inkább csak az adott kulturális-politikai-nemzeti miliőbe illeszkedő mozzanatok, amelyek csupán e sajátos atmoszféra mentén olvashatók. A prózában a szereplők és a narrátorok állandóan úton vannak önmaguk felé, és a mozgáspályájuk által leírt, egyszerre területi és időbeli körzet tipikus elemeit emeli ki a szerző, hogy az felismerhetővé váljon azok számára, akik ugyanabba a sorsközösségbe tartoznak, hogy aztán az elrejtés technikájával a fikció síkjára terelje a narrációt. A 20. század folyamán az irodalmi befogadaskultúra és elvárásrendszerek folyamatos változáson mentek át. A különböző iskolák hol a valóságra vonatkoztatott olvasást helyezték előtérbe, hol a szöveg önmagában való szemlélését. A posztstrukturalista értelmezők szerint az irodalmi érték nem függ az ideológiától, ezért a kilencvenes évek magyar irodalmi kánonjából valamelyest kezdtek kiszorulni azok a művek, amelyek a politikai és morális tartalmakra helyezték a hangsúlyt. E jelenség a vajdasági magyar irodalomban is érzékeltette hatását, ám a társadalmi-politikai sík – lévén kisebbségi társadalmi formáció – alig kendőzve vagy kendőzetlenül mégis terephez jutott. Juhász Erzsébet textusaiban olyan helyzeteket teremt, olyan, a térség szempontjából fontos eseményeket jelenít meg, amelyeket olvasva nem kezelhető tabuként a referencialitás. E mozzanat válik kulcsfontosságúvá a tekintetben, hogy a társadalmi, politikai és morális szemlélet jogosultságot élvezhet a befogadás során. Legkifejezettebb e jelenség a *Határregényben*. Amellett, hogy az elbeszélők önmaguk és mozgásterük határait feszegetik, folytonos idegenségérzetük jut felszínre. Az elidegenedettség szinte valamennyi formációjával találkozunk. A családtörténet elbeszélői pozíciói változnak fejezetenként/családtágonként, és mégis a valamennyi eltérő perspektíva „határjátékká”, az önnön és országhatárokon való átjárhatatlanság

narratívájává áll össze. Konkrét utalásokat találunk az első és a második világháborúra és következményeire, az SZHSZ Királyságra és az akkori politikai helyzetre, vagy a kilencvenes évek véres balkáni háborúira stb. Az egzisztencia hiánya lesz meghatározóvá. A juhászi opus referenciális mozzanatainak olvasásánál azonban sokkalta fontosabb a művészi megformálás mikéntje, a valóság kendőzése (pl. álnevekkel, megmásított műcímekkel), azok új tartalmakkal bővítése és egyéni perspektívába helyezése. Juhász Erzsébet mondhatni zárt világot jelenít meg. Abban az értelemben zárt e világ, hogy olyan individuumokat vonultat fel, akik kisebbségi helyzetükből adódóan önnön határaik és a politikai helyzetből eredő valódi határok közé szorulnak, valamint az állandó háborúk, a „helyváltoztatás nélküli országváltások” következtében válságba kerülnek. E válság következményeként az egyének elvágyódása figyelhető meg egy rajtuk kívül eső világba, a vágyak világába, amely akár mentális, akár kulturális síkon válik mérhetővé, sohasem a fizikai helyzetváltozás igényéről árulkodik. Anélkül, hogy elmozdulnának, idegenné válnak. A tényleges téren a tudati tér, az emlékezés-felejtés általi terek, a képzelet világa kerekedik felül.

A kisebbségi közegben – lévén specifikus, „szűk” térrel rendelkezik – minden politikafüggő. A vajdasági magyar irodalom sajátos helyet foglal el ezen irodalmak között, hiszen nem az állam, a többség nyelvén ír, hanem a kisebbség nyelvén. E saját nyelven való alkotás abból a multikulturális helyzetből adódik, hogy nem egyedüli kisebbség az adott közösségben, csupán egy a sok közül, és mivel nagy múltú a saját területén, rendelkezik kulturális öntudattal, kollektív emlékekkel, így teljes egészében nem tudja uralma alá hajtani a központi államalakulat. A kisebbségi irodalom egyfajta kultúrharc az elnyomó és elnyomott között, de a szellemi hagyományért és megmaradásért való küzdelem is. „A vajdasági kisebbségi terület etnikai térképe igen sokszínű. Jellegéből adódóan nehezen válik lehetővé (azonban nem lehetetlen) a kisebbség kultúrájának és identitásának fejlődése.”⁵ A vajdasági magyar író számára – többnyire – amellet, hogy a politikából, a többségi és kisebbségi szituációból eredő válságból merít, területi jellegéből adódóan, a vidékiség problémaköre is kínálkozik. Ahogy Juhász fogalmaz az *Úttalan utaimban*: „...egy »esszebolondult világ« peremén élünk magunk is, mely kicsit hátsózággá – kicsit senkiföldjévé lett.”⁶ E bizonytalanságban „az otthon otthontalanná válik. Juhász Er-

⁵ SÁGI VARGA Kinga, *A jelen prózája: A tér- és időtapasztalat identitásteremtő szerepe Juhász Erzsébet életművében*. Hungarológiai Közlemények, 2010/1. 88.

⁶ JUHÁSZ, *Úttalan...*, i. m., 119.

zsébet kiábrándult hőseinek nem marad más, mint a hazatalálás reménye, vagyis önnön tudatuk megtalálása.”⁷ A kollektív emlékezetet mindig egy adott közösség mondhatja sajátjának, hiszen emlékeznie kell, melyek azok az események, amelyek a későbbi jelenvalólétük arculatát meghatározzák. A kollektív emlékezés (és minden emlékezés) szoros kapcsolatban áll az identitás kialakulásával, és hagyományteremtő képességgel is bír. A közös emlékek és az ezeket felidéző szimbólumok közös szabályokat, értékeket, cselekvési teret alakítanak ki, valamint lehetővé teszik a kollektíva számára, hogy „mi”-t mondjon, vagyis a csoport tagjának érezze magát. Ha az egyén tapasztalat- és elváráshorizontja nem találkozik, valamiféle kívülségerzés keletkezik benne, amely által része is és nem is a közösségnek. Ilyen individuumok Juhász Erzsébet szereplői is. A *Senki sehhol soha* című prózakötetben a szerző ezt iróniával átítatottan fogalmazza meg: „Bármilyen ütődötten fensőbbesnek tetszik is, ez a *mi* nem királyi többes. [...] Az egyetemes kitaszítottság okán képződött ki bennünk ez a többes szám. Mindennemű esély összesűrűsödött hiánya miatt. Számki-vettségünk immár biztos tudatából.”⁸ A juhászi szubjektumoknak nem marad más, mint a vágy, az elvagyódás, ahogyan a *Senki sehhol soha* többes szám első személyű narrátorának is vágya a szabadság megélése, a vágy beteljesülésének megélése, amit azonban senki sehhol soha nem érhet el. Mert az élet – Juhász narrátora szerint – „megannyi eleven és csillapíthatatlan vágy” bújócskája, és „bent: senki sehhol soha”⁹ sincs. Az említett kötetben e vágy alakot ölt. A folyton suhanó, megérinthetetlen, ám minduntalan a másik számára bosszantóan jelen lévő Énekes Krisztina „túláradó örömkben és fullasztó, észveszejtő szorongásban áramlik”.¹⁰ „Énekes Krisztina az idők folyamán gyűjtőnévévé lett mindannak, ami itt elrendezhetetlen, ami az emberi létben feloldhatatlanul irracionális”.¹¹ Vagy más helyütt: „Alig tud szólni, elrebben netán az egész, szívja magába a szoba illatát, hangulatát, s mindenek előtt Énekes Krisztina lényét mint eleven gyűjtőpontját mindannak, ami titokzatos, rejtett és jeltelen. Szívja ezt az egyetlen élő forrását mindannak, amire vágyódik. Vágyódik szívósan, kikezdhetetlenül, mindétig.”¹² A dolgozat elején említett alteregók egyikének Énekes Krisztina tekinthető, aki az elbeszélő (és az egész közösség) vágyszegmensét testesíti meg.

⁷ SÁGI VARGA, *i. m.*, 89.

⁸ JUHÁSZ, *Senki...*, *i. m.*, 32–33.

⁹ *Uo.*, 12.

¹⁰ *Uo.*, 13.

¹¹ *Uo.*, 45.

¹² *Uo.*, 13.

A gyökértelenség gyötrő érzése, a létezés riasztó üressége és a lét kiábrándító értelmetlensége, az emberek egymás közötti idegensége, valamint annak konstatálása, hogy a tudat valójában egyenes mozgást végez a halálba, időnként örületközeli állapotba kényszeríti a juhászi szubjektumokat, és csupán tudatmozgásaik által meghatározott képzeletvilág lehet az övék. Juhász Erzsébet szövegeiben nemcsak a kisebbségi, illetve más társadalmi meghatározottság játszik szerepet az identitás(ok) kialakulásában, megrajzolásában, hanem az emberi alaptermészet is befolyásoló faktor. Helyenként mintha ez mindennél fontosabb lenne, és mintha minden korlát és határ az emberek közötti távolságból eredő idegenségérzésből, az emberi szeretetlenségből eredne. *A szeretetlenség bennünk van?* című szövegben – az *Úttalan utaim* kötetben – szó esik a tér határaitól és az egyén belső határaitól. Az író kiváló érzéssel mossa egybe e két teret, amelynek végkicsengése a szomorú valóság lesz, miszerint a problémák gyökere az emberben keresendő. „...[A] határ is bennünk van, még ha kérdésként fogalmazzuk is meg.”¹³ Ilyen megközelítésben nem marad más kiút, mint a belső emigráció, amelyben a szubjektumok emlékeznek valamikori énjükre, arra az énré, akit valamikori önmaguknak hisznek, ám mint egy utolsó kapaszkodót, ezt is elveszítik, amikor tudatosodik, hogy amire emlékezni vélnek, csak kitalálják, és egyszer és mindenkorra elfelejtették önmagukat.¹⁴ Az öndefiniáláshoz szükséges emlékezés általi élettörténet azonban, még ha kitalált is, utólag megkonstruált is, a szubjektumoknak biztosítja azt a tartalmat, amely ellensúlyozza a rémisztő *horror vacui*, ami a létet jellemzi. Saját szemüveg szükségeltetik, amelynek „fedezékében” egy más világ van, amelyben az egyén otthon érezheti magát, nem más ez, mint a belső emigrációs tér.

Juhász Erzsébet prózájában – különösen a kilencvenes évekbeliben – egyfajta irodalmi Monarchia-modell jelenléte fedezhető fel, amely lehetővé tette/teszi az együtt élt/élő népek hasonló tudati tényezőinek manifestálódását. A Monarchia-modell nem feltétlenül a Monarchia korát hivatott modellálni, hanem a nosztalgia hangulatát, a múlt visszavágását jelenti, megkonstruálva így a posztmonarchikus világot. Az atmoszferikus-kulturális meghatározottságú Monarchia-, illetve posztmonarchikus modell mellett a szöveghelyek konkrét monarchikus utalásaira is reflektálhatunk. A posztumusz kiadásban megjelent *Határregény* Angeline Nenadovitsa például úgy próbálja a jelen elviselhetetlenségét enyhíteni, hogy század

¹³ JUHÁSZ, *Úttalan...*, i. m., 81.

¹⁴ JUHÁSZ, *Határregény*, i. m., 50.

eleji történetekbe éli magát, a „mint annak idején” kifejezés válik gyakoriává. Azután mintha mindent el szeretne felejteni, csupán egyetlen utazásról hajlandó beszélni, amit az újvidéki villamos vasúton tett meg még 1910-ben. A történethez tartozik, hogy maga a villamos vasút kiépítése is Bécs, illetve Budapest által irányított volt, tehát birodalmi intézmény, amely egyszerre hozta közel és távolította el az embereket/népeket egymástól, ugyanakkor az időérzékelést és létérzékelést is relatívvá tette. Továbbá szintén e regényben a háború következtében az egymástól elszakadt testvérek, Miklós és János, a valamikori Rogina bara-i közös világháborús emlék világában találják magukat, ahol az emlék idejére újra együtt lehetnek. Az összeegyeztethetetlen idő- és térkoordináták ellenére mégis összerímelő emlékvilágtér alakulhat ki, még ha csak egy lázalom idejére is. Közben nemcsak a testvérek tűntek el egymás életéből, de már maga a Rogina bara, a Szabadka környéki mocsaras terület is a múlté. Ahogyan az étellel a mulandóság, úgy az emlékezéssel a felejtés jár együtt. Ezen emlékutazások és az utazás vágya, az úttalan utak bejárása, a gondolatok gyakran labirintusba vesző folyama és még sorolhatnám a példákat, mind a Monarchia motívumvilágára utalnak vissza. A közös életézés és világlátás, amely nem függetleníthető a vidék történelmi és társadalmi-politikai tényezőitől, azzal, hogy mindvégig az ellehetetlenült én, az örök idegen kerül a középpontba. A kisebbségi tér és történelmi helyzetéből kialakuló válság következtében a narrátor térbeli hovatartozása szétmosódik, időbeli meghatározottsága időn kívülivé válik, és az emlékezés általi örök utazó szerepében jelenik meg. Utazik, mégsem változtat fizikai pozícióján.

A juhászi prózák szubjektumai gyakran vágyódnak Európa, Közép-Európa dimenzióiba, akár ha szellemi szintéreként szemléljük, akár ha az ígéret földjeként tekintünk rá. Fried István gondolatai nyomán egyetérthetünk azzal, hogy kétségesek Közép-Európa földrajzi határai. Sőt, talán ha tényleges koordinátákban gondolkodunk, és Kelet-Közép-Európát mondunk, maga a Vajdaság, a művekbeli kisebbségi szintér is beletartozhat. De hozzáadhatjuk azt a tényt is, hogy a régió a Balkán része is, így balkanisztikai elemek is befolyásoló erővel bírnak, ami leginkább az első világháború és a kilencvenes évek háborúi nyomán válik relevánssá. Mégis a Fried által megfogalmazott balkáni jelenség, az etnikumok időnkénti szembehelyezkedése, kevésbé kerül felszínre, annak inkább egy, az individuumokhoz közelebb álló, emberi véres örültség vetülete a mérvadó Juhász számára, kevésbé az etnikai különbözőség. Talán pont ezért fedezhető fel e szövegekben Közép-Európa kettős mérce szerint, egyrészt – a multikulturális determináltság nyomán – a bennlévőség artikulálódik,

másrészt – szabadságvíziójával – vágydimenzió is, ami a kívüliség álláspontját vonja magával. Tehát ahogyan Deczki Sarolta is megfogalmazza: Közép-Európa „több mint a szélességi és hosszúsági körök által keretezett, s ily módon birtokba vehető tér-időbeli egység. [...] Egy olyan saját magát kérdésessé tevő hely, ahol egyik nép emlékezete a másikban tükröződik.”¹⁵ Juhász Erzsébet elbeszélői és szereplői is egy multietnikus régió tagjai. „[E]gy régió irodalmait olyan jelenségek hatják át, mint a két- és többnyelvűség, kettős- és többkultúraság, a kettős irodalmiság (bilateráris), kettős honosság (dvojdromovost).”¹⁶ E kelet-közép-európaiság, e sokféleség, sokszoros tükröződés öndefiníálhatatlansághoz, identitászavarhoz vezet. Ezért az Európára, vagy még pontosabban, a Nyugatra tekintés nem egyéb, mint a fejlődés és a szabadság egyetlen elérhető lehetőség-feltételének vágyása. Ugyanolyan vágy mutatkozik meg a fejlődésre a juhászi szubjektumok világában, mint Közép-Európa heterogén közegében, melyet részint a „szláv lélek” mítosza, részint a Nyugat, vagyis Európa határozza meg.¹⁷ Juhász Erzsébet szövegeiben a széthullott többnemzetiségű Jugoszlávia élehetlensége kerül előtérbe. „Voltak, akik még a háború kitörése előtt vagy közvetlen utána elköltöztek, többségük Magyarországra, de akadt olyan is, aki Németországban, Hollandiában, Kanadában vagy Amerikában telepedett le.”¹⁸ Azonban, aki elment, az is otthontalan maradt, állandó honvágy gyötri, képtelen a belső otthonosság megteremtésére. A multikulturalizmust felszámolandó felbomlott országban rekedt egyének pedig, annak ellenére, hogy szülőföldjükön maradtak, kiábrándultan konstatálják, hogy a jövőkép nélküliség okozta válság következtében otthonként sohasem tekinthetnek e földre. „Az ország, amelybe beleszületett, már megkezdte véres öldöklésbe fúló széthullását. Ekkor döbrent rá, hogy neki valójában sohasem volt hazája a szó valódi értelmében. [...] »Az a különbség kettőnk között, hogy Borónak van jövőadata, nekem meg nincs, nem is volt soha. Ahogy hazám se igazából, csak szülőföldem.«”¹⁹ Közép-Európa dimenzióinak tárgyalása szoros kapcsolatban áll a posztmonarchikus olvasattal. Maga az Osztrák–Magyar Monarchia is felfogható – Közép-Európához hasonlóan – egyfajta szubregióként.²⁰ Juhász Erzsébet műveiben mindkettő valamiféle válságmodellként defi-

¹⁵ DECZKI Sarolta, *Közép-Európa: a hely kérdése* = D. S., *Az érzékiség dicsérete*. Pozsony–Budapest, Kalligram, 63–64.

¹⁶ FRIED István, *A közép-európai szövegüniverzum*. Budapest, Lucidus, 2002. 13.

¹⁷ DECZKI, *i. m.*, 65.

¹⁸ JUHÁSZ, *Határregény, i. m.*, 14.

¹⁹ *Uo.*, 16.

²⁰ FRIED, *i. m.*

niálódik. Ilyen értelemben tehát a Monarchia kora, az első világháború, a második világháború következményei és maga Közép-Európa válsága mind kihatással vannak az egyéni identitások alakulására az egyes Juhász-művekben. A meglévő és vágyott élet, a sehova sem tartozás, a halál biztos eljövetele egy körhinta-effektust idéző eszeveszett tudati mozgást eredményez: „mintha egy lágoló arcú fiút valami ismeretlen, hatalmas erő rángatna ide-oda. Talán ugyanaz, amely felmenőit rángatta több emberöltőn át Graztól Szabadkáig, Szegedtől az Isonzó völgyéig, Temesvártól Pozsonyig, Újvidéktől Aradig oda-vissza, összevissza. S hogy e pillanatban néhány évszázad mozgáspályája rajzolódik ki e Bécs felé száguldó vonat folyosóján, követhetetlen sebességgel reprodukálva néhai utasok sokaságát, hogy ezt követően aztán mindez végképp átadódhassék a tovább már fel nem tartóztatható felejtés enyészetének.”²¹

Juhász Erzsébet elbeszélőinek az írás és egyáltalán az irodalom, a művészet a létértelmezés alapeszköze, hiszen: „Mindent leszámítva nem csoda, hogy már eleink megszólalása is csak művészi lehetett, vallanunk magunkról sohasem adatott meg másként, mint behátrálva a műbe...”²² – olvashatjuk a *Műkedvelők* című regényben. E regény – mondhatni – a vajdasági magyar irodalom ősatyjának tekintett Szenteleky Kornél regénye – központi figurája, Sztantits Aurél ugyanis valójában Szenteleky Kornél alteregója –, de tekinthetjük e művet az irodalom regényének és művészregénynek is. Az indulás nehézségei és bizonytalanságai, a jövőkép nélküli élet, „politikai egyensúlytalanság”, a biztos halálra utaltság árnyéka a maga nemében egy sajátos vidéki atmoszférát teremt. Vidéki a szó szoros értelmében, hiszen a regény helyszíne Bácsgödörös (!), egy poros kis falu, ahol mindenféle „művészetkezdeményezés” eleve kudarcra van ítélve. E helyszínt akár a 20. század eleji Vajdaságra is ki lehetne szélesíteni. De vidéki e regényvilág átvitt értelemben is. Nemcsak földrajzi vidékiség jelenik meg, hanem szellemi is. Ahogyan az *Úttalan utaimban* fogalmazódik meg: „A vidék ott kezdődik – írja Peéry –, ahol nem vesz tudomást önmaga méreteiről, ahol nincs kritikája magamagáról. A hamis tudat, a nyugodt és állandó önámítás, a megcsuklott akarat és az elbénuló tehetség világa. Mimikri a legkényelmesebb formában, asszimiláció és áthasonulás, mely állandóan lefelé irányul. A vidék a szolid hitel hiánya ember, terv és kultúra mögött.”²³ A *Műkedvelők* Aurélja is a trianoni határmeghúzás

²¹ JUHÁSZ, *Határregény*, i. m., 94.

²² JUHÁSZ, *Műkedvelők*, i. m., 10.

²³ JUHÁSZ, *Úttalan...*, i. m., 102–103.

következményeit szenvedni el, és a délvidéki magyar kultúra és irodalom megszervezése során a politika és a kultúrpolitika valós vonásai tűnnek elő az álmegevezések mögül. Mindezen társadalmi helyzetkép keretein belül a moralitás, pontosabban az erkölcsiség hiánya is definiálódik. A kialakult váratlan szituációban az asszimiláció kerekedik felül a meglévő kollektív identitás megőrzésén, amelynek egyenes következménye az elszemélytelenedés, a felszínes értékek elfogadása. E vidékiség – mint kiderül *A magány élmélyítő helyi színe* című szövegből – nemcsak a magyar irodalom kezdetére jellemző a Vajdaságban, hanem a kilencvenes évekbeli állapotokra is. „Néha úgy tűnik, ha ez a háború egyszer véget ér [gondol itt a kilencvenes évek balkáni háborúira], megfogyatkozott, megrendült kisebbségünk végképp elsüllyed a vidékies önelégültségbe. Nem látom ugyanis a nyilvánvaló kulturális elszegényedésünkkel szembeni tiltakozás intenzív, szellemileg is lereagált nyomait.”²⁴ Az identitásválság mellett a kultúra válsága is kirajzolódik, amely csakis szenvedélyes akarással, a múlt és jövő közötti ingázással vészeltethető át. Így szenvedett ki – a szó szoros értelmében tudóbajával – Sztantits Aurél is, aki „[e]gy szebb jövő eljövételének ígézetében élt [...] Kizárva életéből a jelent ingázott csak múlt és valamely képzelt jövő közt [...] Az összekuszált, csatagos idő pedig, őt mindenből kifelejtve, elviharzott felette.”²⁵

A mentális és kulturális fiktív utazás egyszerre jelenik meg az *Úttalan utaimban*, amelynek már alcíme is árulkodó: *Útleírások a Vajdaságból*, a szövegforma pedig próza. Faragó Kornélia méltatásából kiderül, hogy nem tiszta műfajjal állunk szemben, hiszen elbeszélésbe épített esszék, levelek és olvasmányélmények keverednek e kötetben. „A kötet műfaji sokrétűsége, beszédmódbeli gazdagsága, a gondolati-indulati-érzelmi elemek kavalkádja a »minták és alakzatok« egymásra mutatása, dinamikus szemléletet követel. Az egyértelműen narratív szövegeken kívül esszé/levélesszé, olvasmányélményből kibomló, kulturális nézőpontú, izgalmasan szabálytalan gondolatforma és széles perspektívájú, könyvismertető/műelemző elmélkedés oldódik fel egymásban, hogy a próza kategóriáját sokoldalúra csiszolt prizmaként írja le.”²⁶ Bányai János szintén rátapint a kötet műfajának képlékenységére. Ahogyan írja: „A próza a között-lét műfaja. [...] A próza önállóan létezik, de mindig valami között.”²⁷ És valóban, e kötet a között-lét közvetítője, nemcsak azért, hogy a próza meghatározottsága

²⁴ *Uo.*, 103.

²⁵ JUHÁSZ, *Műkedvelők, i. m.*, 110.

²⁶ FARAGÓ Kornélia, *Úttalan utaim*. Híd, 1998/9. 788.

²⁷ JUHÁSZ, *Úttalan... i. m.*, hátoldal.

a műfajkeveredés általi köztességet hozza létre, és valamennyi epikai műfajból találunk benne elemeket, hanem egyfolytában ellentétpárok mentén mozog. Juhász szavaival élve: „kóválygás, tántorgás minden, ami csak történik. Falu és város, ország és ország. Kelet- és Közép- és Nyugat-Európa között, Európa és Amerika, Amerika és Ausztrália, kint és bent, lent és fent között, a világ bármely pontjától a világ bármely más pontjára oda-vissza, oda-vissza.”²⁸ Határmezsgyén táncolunk olvasás közben, hol a valóság, hol a fikció ténnyé billenünk, hol a vidékiségen, hol a nagyvárosi léten gondolkodunk, hol a jugoszláv–magyar határelétről elmélkedünk, hol irodalmi szövegekről és irodalmiságról, műélvezetről és nosztalgjáról stb. Az azonban bizonyos, hogy az *Úttalan utaimban* tematikailag is és tartalmilag is e köztétiség válsága definiálódik. „[N]incs súlyosabb, testetleket-eszméletet jobban pusztító, mint sehova valósnak lenni, de mégis kifeszítve élni két egymással egyetlenegy ponton sem érintkező, két egymással tökéletesen ellentétes világ között.”²⁹

Juhász Erzsébet szövegei esetében – és ez vonatkozik a korábbi alkotásokra is – a lineáris olvasás lehetetlen. Műveire a töredékesség, a tudatfolyamat-mozzanatok közvetítése jellemző, kiforrt szemléletének következtében azonban összeáll egy nagyon sajátos és komplex világ. A bizonytalanságérzés, az otthonkeresés a folyamatosan jelen lévő válságszituációkban, valamint a művek pluralitásának, műveltségi és kulturális gazdagságának köszönhetően, a mozaikszerűség mellett is folytonos narratívává érik össze.

²⁸ *Uo.*, 45–46.

²⁹ *Uo.*, 175.